

การศึกษาในสังคมพระพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

นางสาว ศุภฎี สัตลวรารังค์

ศูนย์วิทยพัทธพยากร
วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาครุศาสตร์ศุภฎีบัณฑิต
สาขาหลักสูตรและการสอน
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
พ.ศ. 2532

ISBN 974-576-144-3

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

015764

๑๑๖๕๑๖๑๑

Education in Buddhist Society as Appeared in the Tepitaka

Miss Dusadee Setalavaranka

ศูนย์วิทยุทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy
Curriculum and Instruction Program

Graduate School

1989

ISBN 974-576-144-3

หัวข้อวิทยานิพนธ์   การศึกษาในสังคมพระพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

โดย   นางสาวดุขฎิ สัตลวรารงค์

สาขาวิชา   หลักสูตรและการสอน

อาจารย์ที่ปรึกษา   รองศาสตราจารย์ ดร. ไพฑูรย์ สิ้นลารัตน์
ศาสตราจารย์ สุ่มน อมรวิวัฒน์

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาตามหลักสูตรปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(ศาสตราจารย์ ดร.ถาวร วัชรภักย์)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(ศาสตราจารย์ ดร.สุจริต เพ็ชรชอบ)

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(รองศาสตราจารย์ ดร. ไพฑูรย์ สิ้นลารัตน์)

..... กรรมการ
(ดร. พระมหาประยูร ธมมจิตโต)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. ทิศนา แชนมณี)

..... กรรมการ
(อาจารย์ ดร. ทวีวัฒน์ ปิตยานนท์)

ดุขฎิ ลิตลวรวงค้ : การศีกษาในสังคฆพระพุทศศาสนาตามทึปรากฏในพระไตรปิฎก
(EDUCATION IN BUDDHIST SOCIETY AS APPEARED IN THE TEPITAKA) อ.ทึปริกษา :
รศ.ดร.ไพทูลย์ ลินลารัตน์, ศ.สุนน อมรววิวัฒน์ 344 หน้า

การวิจัยครั้งนี้ทำการศีกษาลักษณะของการศีกษาในสังคฆพระพุทศศาสนาตามทึปรากฏในพระไตรปิฎก โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงบรรยาย ประเภทวิเคราะห์เอกสาร แหล่งข้อมูลหลักในการวิจัย ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง พุทศศักราช 2525 เล่มทึ 1-45 ข้อค้นพบในการวิจัยนี้ คือ การศีกษาในสังคฆพระพุทศศาสนาสัมพันธ์กับทรรศนะเกี่ยวกับโลกทัศน์ในพระพุทศศาสนา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

พระพุทศศาสนามีความเห็นว่า ชีวิตมนุษย์เป็นสิ่งประกอบทึเรียกว่า ชันธ 5 การทำงานประสานกันของชันธ 5 ทำให้มนุษย์รับรู้โลกได้ โดยมีช่องทางติดต่อกันอยู่ 2 ชุค คือ ชุคทึรับเข้ามี ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ และชุคทึแสดงออกมี กาย วาจา และใจ โลกทึควรศีกษา คือ โลกตามการรับรู้ของมนุษย์เอง ผลของการศีกษาได้แก่ ปัญญาวิชิตตามความเป็นจริง คือ วิชิตในอริยสัง 4 ความจริงนี้พระพุทศศาสนาอธิบายไว้หลายนัย จากมรรคมีองค์ 8 ปรับให้เป็นหลักการปฏิบัติเพื่อการศีกษาจากทหายไปหาประณีต เป็น 3 ประการ เรียกว่า ไตรสิกขา อันจะนำผู้ศีกษาบรรลุภาวะชีวิตทึสมบูรณ์ คือ มีปัญญาพ้นทุกข์สิ้นเชิง และนี่เป็นเป้าหมายการศีกษาในระดับอุดมคติด้วย พระพุทศศาสนาพิจารณาเป้าหมายและ/หรือผลการศีกษาเป็นหลายแนว แต่ละแนวให้ข้อสังเกตุเกี่ยวกับการศีกษาในแง่มุมทึต่างกัน กิจกรรมการศีกษาก็สืบเนื่องจากไตรสิกขา เมื่อทำกิจกรรมการศีกษาก็มีกระบวนการศีกษาเกิดขึ้น เป็นการเปลี่ยนแปลงทางศีล สมาธิ ปัญญา กัลยาณมิตร และโยนิโสมนสิการเป็นปัจจัยเอื้อให้เกิดการศีกษา ในเรื่องการประเมินผลมีทั้งการประเมินโดยตัวผู้ศีกษาเอง และโดยผู้อื่น โดยมีลักษณะต่าง ๆ องค์ฦาน และการสังโยชน์เป็นเกณฑ์ในการประเมิน สุดท้าย วิจัยนี้พบว่า มีสังคฆพระพุทศศาสนาอยู่ 2 ประเภท สังคฆฆราวาส และสังคฆผู้บวช ซึ่งมีลักษณะเป็นสังคฆการศีกษา สังคฆนี้มีการเลือกสรรสมาชิก การจัดระเบียบสังคฆโดยอาศัยวินัยสงฆ์เป็นหลัก และเป็นสังคฆทึมีโอกาสในการศีกษา และบรรยายศาสตร์การศีกษาสูงกว่าสังคฆฆราวาส

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาควิชา คณะกรรมการบริหารหลักสูตรปริญญาคุษฎิบัณฑิต

สาขาวิชา หลักสูตรและการสอน

ปีการศีกษา 2531

ลายมือชื่อนิสิต

ลายมือช้ออาจารย์ทึปริกษา

DUSADEE SETALAVARANK : EDUCATION IN BUDDHIST SOCIETY AS APPEARED IN THE TEPITAKA. THESIS ADVISORS : ASSO. PROF. PAITON SINLARAT, Ph.D., PROF. SUMON AMORNVIVAT, M.S. in Ed. 344 PP.

The purpose of this thesis is to study education in Buddhist society as it appeared in the Tepitaka. The method used in this thesis is a descriptive research (documentary analysis). The major source of data is the Royal Tepitaka in Thai, 2525 B.E., volume 1-45. The findings show that education in Buddhist society relates to attitudes towards concepts in Buddhism as follows:

According to Buddhism, man's life is a composition of Pañcakkhandha. Working cooperatively of Pañcakkhandha causes man to perceive what is going on in the world. There are 2 types of perceiving—one through eyes, ears, nose, tongue, body and mind; the other expressing through body, words and mind. The world studied is the one perceived by man. This world is the insight into Ariyamagga. According to Buddhism, this insight has various interpretation. Ariyamagga consists of 8 principles which are applied in education. This application is divided into 3 steps, ranging from the crude to the cultured. It is called Tisikkattaya. Tisikkattaya will lead learners to achieve the ultimate goal of life that is having Pañña to help them cope with sufferings (Dukkha). This is the ideal goal of education. Buddhism considers the goal and/or results of education in several ways. Each reflects different aspects of education. Educational activities result from Tisikkattaya. These activities stimulate education processes which result in changes in Sila, Samadhi and Pañña. Kalyānamittata and Yonisomanasikāra are factors that provide education. As for evaluation, it is evaluated by both learners themselves and others. Various Sikkhāpada, components of Jhāna and abstaining from Saṃyojana are criteria for evaluation. It is also found that there are 2 types of Buddhist society: ordinary people and monks. The monkhood society is a society of education. In this society members are selected; its rules and regulations are based mainly on the rules of the monkhood, and the society offers the chances and atmosphere of education higher than the society of the ordinary people.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาควิชา คณะกรรมการบริหารหลักสูตรปริญญาตรีบัณฑิต
สาขาวิชา หลักสูตรและการสอน
ปีการศึกษา 2531

ลายมือชื่อนิสิต *อานัญ* *พิชญะ*
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา *อานัญ* *พิชญะ*

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ดีด้วยพระมหากรุณาธิคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้า ที่ทรงให้เนื้อหาและเป็นต้นแหล่งแห่งความเมตตา อันข้าพเจ้าพึงได้รับจากผู้เชี่ยวชาญ อาจารย์ที่ปรึกษา เป็นต้น

กราบขอบพระคุณศาสตราจารย์ สุนน อมรวิวัฒน์ รองศาสตราจารย์ ดร. ไพฑูรย์ สีนลารัตน์ ดร. พระมหาประยูร ชุ่มมจิตโต และอาจารย์ วศิน อินทสระ ตลอดจนคณาจารย์ในภาควิชา ที่กรุณาตรวจและให้คำแนะนำในการปรับปรุงวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ กราบขอบพระคุณท่านที่รจนาคัมภีร์ต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนาให้ได้ใช้เป็นแนวทางในการทำวิทยานิพนธ์นี้ โดยเฉพาะพระเทพเวที (ประยุต ประยุตโต) ซึ่งข้าพเจ้าได้ใช้เป็นที่พึ่งมากเล่มด้วยกัน

ขอบคุณเพื่อนพี่น้องพี่และชาวพุทธทั้งหลายที่คอยให้กำลังใจ และคอยอ่านผลงานนี้อยู่ ขอขอบคุณบิดิตวิทยาลัยที่ให้ทุนอุดหนุนวิจัยจำนวนหนึ่ง และขอบคุณน้อง ๆ ที่ช่วยพิมพ์และพิสูจน์อักษรด้วยความอุตสาหะ จนได้รูปเล่มที่สบายตาน่าอ่าน

สุดท้าย กราบขอบพระคุณบิดิตมารดาที่ให้โอกาสครบ 32 และสติปัญญาแก่ข้าพเจ้าจนมีโอกาสรับความเมตตากรุณาดังกล่าวแล้วข้างต้น

ศษฎี สัตลวรารังค์

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญแผนภูมิและตาราง	ฎ

บทที่

1	ความสำคัญของปัญหาและวิธีดำเนินการวิจัย	1
	ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
	ปรากฏการณ์ทางการศึกษาไทยในปัจจุบัน	3
	ความเป็นมาและสภาพการจัดการศึกษาไทยในปัจจุบัน	3
	ลักษณะของการศึกษาไทยในปัจจุบัน	9
	แนวคิดใหม่ทางการศึกษา	11
	แตรติคอล	11
	สภาพและปัญหาของการศึกษาไทยในปัจจุบัน	14
	การรื้อฟื้นพระพุทธศาสนามาใช้ในการจัดการศึกษาไทยในปัจจุบัน	17
	รากฐานของแนวคิดทางการศึกษาในประเทศไทย	23
	แนวคิดกระแสหลักในการจัดการศึกษาไทยในปัจจุบัน	23
	แตรติคอล : บทขยายและบทกลับของแนวคิดกระแสหลัก	26
	พุทธศาสนา : การสร้างองค์ความรู้จากภูมิหลัง	28
	อย่างไทย	28
	การพัฒนาภูมิปัญญาอย่างไทย	31
	แม่บททางความรู้ของวิทยาการปัจจุบัน	31
	การประยุกต์และตามอย่างวิทยาการจากต่างประเทศ	33
	วิธีแห่งการพัฒนาองค์ความรู้	35
	ข้อสังเกตเกี่ยวกับแนวคิดทางการศึกษาในพระพุทธศาสนา	39
	สรุป	41
	วัตถุประสงค์ในการวิจัย	42
	วิธีดำเนินการวิจัย	43

	หน้า
เอกสารที่เป็นแหล่งข้อมูลในการวิจัย	46
คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย	48
ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	50
2 วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับปัญหานี้	51
ปัญหาเกี่ยวกับการศึกษาที่ควรจะเป็น	52
ปัญหาเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษา	53
ปัญหาเกี่ยวกับหลักการสำคัญในพระพุทธศาสนา	64
ปัญหาเกี่ยวกับการสอน	73
ปัญหาเกี่ยวกับการวัดและประเมินผลการศึกษา	91
ปัญหาเกี่ยวกับความเชื่อและหลักการการศึกษา	94
ข้อเสนอแนะในการประยุกต์ใช้พุทธธรรม	105
สรุป	107
3 มโนทัศน์พื้นฐานทางพุทธธรรมกับการศึกษา	112
ชั้นที่ 5	112
ธรรมชาตีย์และโลกตามการรับรู้	114
จิตและเจตสิก	114
โลกตามการรับรู้	121
เจตสิกกับศีล สมาธิ ปัญญา	122
เจตสิกกับกิเลส	123
ความจริง	124
ไตรลักษณ์	124
คุณและโทษของกาม	127
ปัจจุสมุปบาท	131
อริยสัจ	149
หน้าที่ต่อความจริง	154
ภาวะนั้นทุกข์	155
มรรคมืองค์ 8 ทางสายเดียวประกอบด้วย 8 องค์ประกอบ ..	157
มรรคมืองค์ 8 กับไตรสิกขา	161
มรรคมืองค์ 8 กับมัชฌิมาปฏิปทา	165

	หน้า
มรรคมืด 8 กับพรหมจรรย์	168
สิ่งที่ควรรู้	170
สรุป	174
4 การศึกษาในสังคมพระพุทธศาสนา	177
ความหมายของการศึกษา	177
เป้าหมายและ/หรือผลของการศึกษา	187
เป้าหมายและ/หรือผลของการศึกษา 3 ระดับ	187
เป้าหมายและ/หรือผลของการศึกษา 3 ลักษณะ	190
เป้าหมายและ/หรือผลของการศึกษา 4 มิติ	191
กิจกรรมทางการศึกษา	194
ความถึงพร้อมด้วยศีล	195
คัมภีรอนทวารอินทรี	196
ประมาณในการบริโภค	197
ประกอบความเพียรเครื่องต้น	197
ประกอบด้วยสี่ปรัศธรรม	197
ปฏิบัติเพื่อบรรลุตาม 4	201
ความถึงพร้อมด้วยศีลระดับต่าง ๆ	207
การฝึกจิตและปัญญาระดับต่าง ๆ	216
สาระที่ศึกษา	239
เงื่อนไขการศึกษา	240
เงื่อนไขภายนอก	241
เงื่อนไขภายใน	247
ความพร้อมที่จำเป็นต่อการศึกษา	249
กระบวนการศึกษาที่เกิดขึ้น	253
การประเมินผลการศึกษา	264
สรุป	272
5 การศึกษาในสังคมพระพุทธศาสนาสำหรับมหาชน	278
การศึกษาสำหรับฆราวาส	278

	หน้า
เป้าหมายและ/หรือผลของการศึกษา	277
กิจกรรมการศึกษา	281
ประเด็นอื่นทางการศึกษาสำหรับพรวาส	288
สิ่งที่ควรรู้ภายใต้บัญญัติ	289
ข้อสังเกตประเด็นอื่น ๆ	291
สังคมการศึกษา	295
การจัดระเบียบสังคม	296
บรรยากาศทางวิชาการ	301
การศึกษาสำหรับมหาชน	304
ความสัมพันธ์ระหว่างความจริงกับการศึกษา	305
สรุป	307
6 สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	310
วัตถุประสงค์ในการวิจัย	310
วิธีดำเนินการวิจัย	310
เอกสารที่เป็นแหล่งข้อมูลในการวิจัย	310
ข้อค้นพบของการวิจัยและการอภิปราย	311
ข้อเสนอแนะ	324
ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยต่อไป	325
ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้แนวคิดทางการศึกษา ในสังคมพระพุทธศาสนาให้	326

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญแผนภูมิและตาราง

แผนภูมิ	หน้า
1 รากฐานทางทฤษฎีของแนวคิดกระแสหลักและทางเลือกทั้ง 2 ในการจัดการศึกษาของไทยในปัจจุบัน	30
2 กงล้อแห่งธรรมในพระพุทธศาสนา	68
3 การรับรู้อย่างขาดสติ	69
4 การรับรู้อย่างมีสติ	69
5 ปฏิจสมุปปาทกับนิพพาน	70
6 โอวาทปาฏิโมกข์ (ธรรมหลักในพระพุทธศาสนา)	71
7 ความสัมพันธ์ระหว่างธรรมหลักในพระพุทธศาสนา	72
8 ความรู้ที่แท้จริงในพระพุทธศาสนา	80
9 ระบบการสอนตามแนวพุทธวิธี	83
10 ปฏิจสมุปปาทสมุทัยวาร (ฝ่ายเกิดทุกข์)	100
11 การทำหน้าที่ของเจตสิกในการรู้หนึ่งขณะจิต	117
12 กระบวนการรู้ในจิตของมนุษย์	119
13 ความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติต่าง ๆ นับแต่ผัสสะจนถึงกรรม ...	121
14 สภาพวิภูฏของไตรสิกขาและภาพคลี่ของวิภูฏนั้น	163
15 ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างกระแสแห่งปัจจัย ฝ่ายกุศลธรรม ไตรสิกขา และมรรคมองค์ 8	165
16 ไตรสิกขากรณีพิจารณาเป็นวงจร	179
17 ความต่อเนื่องของไตรสิกขากรณีพิจารณาเป็นภาพคลี่	179
18 การจำแนกเป้าหมายและ/หรือผลการศึกษาในลักษณะต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนา	194
19 การเทียบเคียงกิจกรรมในการศึกษา (จรรณะ 15) ไตรสิกขา และมรรคมองค์ 8	205
20 กระบวนการรู้ในจิตมนุษย์กรณีประกอบอกุศลเจตสิก	259
21 กระบวนการรู้ในจิตมนุษย์กรณีถึงพร้อมด้วยศีล	260
22 กระบวนการรู้ในจิตมนุษย์กรณีกำลังปฏิบัติฉาน 4	260
23 กระบวนการรู้ในจิตของมนุษย์ กรณีกำลังปฏิบัติถึงระดับ ปัญญาสิกขา	261

แผนภูมิ	หน้า
24	ลักษณะ ระดับและผู้เกี่ยวข้องกับเป้าหมายและ/หรือ ผลการศึกษาในสังคมพระพุทธศาสนา 281
25	เทียบเคียงการศึกษาของผู้บวชและฆราวาส 283
26	เปรียบเทียบกิจกรรมการศึกษาของนักบวชและฆราวาส 288
27	การศึกษาของภูเวียงบาสกและบวรवार 305

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย